

Kodifitseerimine, õigussüsteem ja terminoloogia karistusõiguse näitel¹

Jaan Sootak

Tartu Ülikooli karistusõiguse professor

1. Õigusharu ja seadustikud: kaelakohtuline, kriminaal- ja karistusõigus

Eesti karistusõigus on olnud ammust aega kodifitseeritud. Õigusajaloolane Leo Leesment nimetas juba aastatel 1322–1337 koostatud Liivimaa õiguspeeglit meie esimeseks peaaegu et koodeksiks.² Tegelikult kehtisid tollal mitmed seadused üheaegselt ja ega Liivimaa õiguspeegel (nagu ka tema allikas Saksi õiguspeegel) klassikalised seadused ehk koodeksid olnudki, sest tegemist oli üksnes tavaõiguse üleskirjutustega. 1845. aastal vastu võetud vana nuhtlusseadustik kehtestati küll üle terve riigi, kuid õiguslikule partikularismile see lõppu ei teinud, sest 1864. aastal kehtestati rahukohtu nuhtlusseadustik ja 1889. aastal vallakohtu nuhtlusseadustik.³ Eesti ka juriidiliselt päris oma koodeks – kriminaalseadustik (KrS) võeti vastu 1929. aastal ja see jõustus 1935. Praegu kehtiv karistusseadustik (KarS) tähistas 2012. aastal oma 10 aasta juubelit, mis annab kindlasti põhjuse vaadata pisut tagasi nii õigusharu kui ka seaduste ja seadustike kujunemisloole keelelisest küljest.

Õigusharu nimetuse järgi saab riike jagada vastavalt sellele, kas kasutusel on omakeelne nimetus või ladina päritoluga *crimen*. Omakeelset nimetust kasutavad germaani rahvad ja eelkõige karistuse järgi, nt sakslaste *Strafrecht*, taanlaste *straffelov* või rootslaste *straffrätt*. Ka vene keeles tuleb õigusharu nimi karistusest, pea mahavõtmisest (*голова* – pea, *уголовное право* – karistusõigus). Soome omakeelne *rikosoikeus* ei tulene mitte karistusest, vaid *rikkumisest* (*rikos* – kuritegu, vrd *rikkomus* – eksimus, seaduserikkumine). Ladinakeelne tüvi *crimen* on kasutusel anglo-ameerika maades, aga ka naabritel lätlastel on *kriminallikums*. Levinud on ka ladina *poena*’st tuletatud tüvi *penal*.⁴

Eesti varasemas õiguskirjanduses on olemas nii *nuhtlusõigus*, *kaelakohtuline õigus* (= *уголовное право*) kui ka *kriminaalõigus*, hiljem tuleb *karistusõigus*. Meie omakeelne õiguskirjandus saab alguse ajakirjast „Seadus ja Kohus. Õigusteadline ajakiri“ (1909–1911), mis ilmus Peterburis M. Punga „tegelikul toimetamisel“; tema käe all valmisid ka Õigus (1912) ning Seadus ja Kohus (1912); selle viimane number ilmus 1913. aastal Tallinnas A. Birki toimetamisel.⁵ Enne maailmasõda jõudis Tallinnas ilmuda veel „Õigus ja kohus. Õigusteadline ajakiri“ (1912–1914), „tegev toimetaja Jüri Wilms“.

¹ Ettekanne XXI õiguskeelepäeval 03.12.2013 Tallinnas.

² L. Leesment. Meie esimene peaaegu et koodeks. – Nõukogude Õigus 1969/2, lk 114. Tollasest õiguslikust taustast lähemalt: J. Sootak. Veretasust kriminaalteraapiani. – Kuri karjas. Tartu: Ilmamaa 2008, lk 407.

³ Lähemalt T. Anepaio. Kriminaalõiguse muutumisest 1889. Aasta reformi käigus. – Tractatus terribiles. Tallinn: Juura 2009, lk 139 jj. Õiguslikust partikularismist esimese vabariigi ajal: M. Sedman. Karistusseaduste paljususest: Eesti Vabariigi ajalooline kogemus aastatel 1918–1940, lk 176 jj.

⁴ Põhjalikumalt J. Sootak (koost). Karistusõigus. Üldosa. Tallinn: Juura 2010, 1. ptk vnr 1-10.

⁵ Esimestest eestikeelsetest õigusajakirjadest koos edasiste allikaviidetega põhjalikumalt: M. Luts-Sootak. Eestikeelse õiguskirjanduse unustatud algus. – Juridica 2013/4.

Õigusterminoloogia kujunemisega seoses tuleb kindlasti märkida ka R. Iheringi kuulsa teose „Wöitlus õiguse eest“ tõlkimist eesti keelde. Tõlkija on lisanud nimekirja uutest oskussõnadest, mida tal oli tulnud välja mõelda – nt *hädakaitse, omavoli, heausuline* jt.⁶

Karistusõigusest sisaldavad nimetatud ajakirjad vähe artikleid, mistõttu põhjanevaid järeldusi teha ei tasu. Materiaalõigusest on kaks artiklit abordist, üks aegumisest.⁷ Karistusõiguslikke keelendeid sisaldab ka sunnitöö küsimusi puudutav ülevaateartikkel.⁸ Märkimist väärib J. Vilmsi põhjalik käsitus (läbi kolme numbri kokku 37 lk) kriminaalmenetlusest, mida on küll ehk palju nimetada õpikuks, kuid mis ületab nii mahult kui ka sisult sel ajal ilmunud artiklite taseme ning mida võib kindlasti võtta kui alusepanijat meie menetlusõiguslikule teaduskirjandusele ja terminoloogiale.⁹

Ajakirjadest võib leida mitmesuguseid keelendeid. Nii on seal *kriminalistide ühisus, õigusteadlaste ühisus*, meid huvitav õiguse ja õigusteaduse haru on *kriminal õigusteadus, kriminal-õigus, kriminalprotsess* ehk *kaelakohtu-pidamine*. Seadustikena esinevad *Nuhtluse ja paranduse-seadus, Kaelakohtu seaduse raamat, Nuhtluse seadus, Venemaa kaelakohtu-seadus* (ilmselt mõeldakse vana nuhtlusseadustikku, 1845. а Уложение о наказаниях уголовных и исправительных), *Rahukohtute karistuse-seadus, Rahukohtu nuhtlusseadus, kriminalseadus, Soome trahviseadus*.

Kuriteona esineb *kuritöö, kuritegu, nuhtlustteeniv kuritöö, varandusline kuritegu, süütegu, kaelakohtuline kuritöö, seadusevastaline juhtumine*, J. Vilms eristab raskusastmeid: raskem on *kuritöö (преступление)* ja kergem *süütegu (проступок)*.

Karistusest räägivad *karistussalk, kohtud nuhtlevad, süüdlast nuheldakse, on nuheldav isik, aga ka raske karistus, ränk karistus, kaelakohtuline karistus, ihunuhtlus, karistuse süstem, nuhtluseviis sunnitöö on normaaluhtlus*. J. Vilmsil on *trahvikergendus, trahvimäär, trahvimõistmine* ning *rahatrahv* kui karistusliik.

Kurjategija on olemas juba tänapäevasel kujul: *kurjategijate parandusmaja, tormiline kurjategija, juhusline kurjategija*, menetlusalused on J. Vilmsil *kaebtusealune ja kahtlusealune*.

Terminid kõlavad küll arhailiselt ja annavad tunnistust kindla õiguskeele puudumisest, kuid näitavad samal ajal ka kätte tänapäevaste terminite alged. Õigusharu, süüteo ja karistuse kohta puudub ühtne terminoloogia, ehkki karistus on eelkõige *nuhtlus*. Selle kõrval äratav tähelepanu, et õigusharu kohta puudub termin *nuhtlusõigus*. Ehkki materjali on mahult vähe ja ajavahemik kõigest mõni aasta, võib siiski ettevaatlikult teha järelduse, et J. Vilmsi toimetamisel ilmuma hakkavad kirjutised sisaldavad täpsemaid termineid. Terminoloogia on enam ühtlustunud, domineerivad terminid *kriminaalõigus, karistus, kuritegu* ja *süütegu*. *Nuhtluse* ja *karistuse* kõrval hakkab endale kohta tegema *trahv* (sks *Strafe*).

⁶ **R. v. Ihering**. Kampf um's Recht. Wien 1872; Wöitlus õiguse eest. Saksa keelest E. Laaman. Tallinn 1913. Lähemalt: **M. Luts-Sootak**. Estonia's First Law Journal in the Struggle for Law. – Juridica International 2010, lk 62; **M. Luts-Sootak** (viide 5), lk 267.

⁷ **G. J. Sack**. Idaneva elu hävitamine ja kriminaal-õigus. 1910/7-8, lk 97–100; 9-10, lk 12 –124; 11–12, lk 145–152; **M.M.** Karistus järeltuleva soo hävitamise eest Soomes. 1912/7, lk 108–112; **A. Pallas**. Aegumine kriminaalseaduste järele. 1912/10, lk 145–150.

⁸ Sunnitööst – Õigus 1912, nr 3, lk 37–41; Seadus ja Kohus 1912, nr 1, lk 12–15.

⁹ **J. Vilms**. Kuritegude eel- ja kohtulik uurimine. – Õigus ja Kohus 1913 nr 10, lk 145–158, nr 11, lk 161–170; 1914, nr 1, lk 1-14.

Alates iseseisvumisest algab süstemaatiline töö õigusterminoloogiaga seoses KrS-i väljatöötamisega. Aastatel 1920–1940 ilmus Tartus ajakiri Õigus, kus õiguskeele küsimused olid pidevalt päevakorral; sellele juhib F. Karlsson tähelepanu juba esimeses numbris.¹⁰ Hakkas ilmuma ka õiguse oskussõnade rubriik.¹¹

Eelkõige kaob *nuhtlus* ja *kaelakohtulik* õigus, valitsema pääseb *kriminaal*-. Kinnistuvad terminid *kriminaalseadustik*, *kriminaalõigus*, *kriminaalseadus*. Võetakse kasutusele üldmõiste *süütegu*, mis vastavalt KrS-i §-le 3 saab olla kas *kuritegu*, *raske kuritegu* või *üleastumine*. Seadustiku § 2 kasutab üldmõistet *karistus*, mis saab olla *surmanuhtlus* (tänapäeval säilinud karistuse sünonüüm *nuhtlus*!), *sunnitöö*, *vangimaja*, *arest* või *rahatrahv*. Kokku oli „peakaristuste redelis“ uue nuhtlusseadustiku kuue liigi „vabadusekaotuseliste“ karistuste asemel neid seega ainult kolm.¹²

2. Kodifitseerimine ja seadustike nimetused

Esimese iseseisvusaja seadustik – kriminaalseadustik (vastu võetud 1929) – asendab senise uue nuhtlusseadustiku, ehkki viimane kehtis kuni 1935. aastani. Aastal 1940 kehtestati Eestis Vene NFSV kriminaalkoodeks, mis kehtis siin kuni 1961. aastani. Siis sai Eesti NSV küll vähemalt formaalõiguslikult oma koodeksi (Eesti NSV kriminaalkoodeks), kuid nimetus *kriminaal*- oli kindlalt juurdunud. Ka taasiseseisvunud Eesti jäi 1992. aastal *kriminaalkoodeksi* juurde, mille aga asendas 2001. aastal vastuvõetud ja 2002. aastal jõustunud karistusseadustik.

Kodifikatsioonides on huvitav jälgida õigusharu ja seadustiku nimetuse vahet: kumb annab kummale nime. Esimese vabariigi kodifikatsiooniks jõudis termin *kriminaal*- juba sedavõrd juurduda, et arhailine *nuhtlus*- ei tulnud enam kasutusele isegi vaatamata asjaolule, et nii oli seadustikke peaaegu sadakond aastat nimetatud ja kuni 1935. aastani kohaldati *kriminaalõiguses nuhtlusseadustikku*. Nii ei sündinudki mitte nuhtlusseadustik, vaid kriminaalseadustik ning jäi püsima *kriminaalõigus*. Ilmselt oli *koodeks* veel vähe tuntud ja liiga võõrapärane, et seda kasutada. Vene arhailine *уголовное* ei leidnud eesti keeles vastet, küll aga võeti 1940. aastal kasutusele vene keelde pärast revolutsiooni juurdunud *koodeks*. Nii tuligi meile pooleks sajandiks võõrapärane *kriminaalkoodeks*.

Venes jäi *уголовное kriminaaliks* nii õigusharu kui ka seadustikuna ja on seda ka praegu, nagu ka Soomes langevad tänapäeval õigusharu ja seadustiku nimi kokku: *rikoslaki* ja *rikosoikeus*. Erinevad nimed on aga nt Rootsis: *brottsbalk* on seadustik ja *straffrätt* on karistusõigus.

Alates 2001. aastal sai meil *kriminaalist karistus*- ja *koodeksist seadustik*, *kriminaalõigusest* ülikooli õppekavades ja kirjanduses *karistusõigus*. Tegelikult ei ole kriminaalõigus siiski täielikult kadunud. Esiteks võib kindel olla, et suvaline tänavaküsitlus annaks õigusharu vastuseks ikka *kriminaalõiguse*. Teiseks on neil nimetustel võimalik vahet teha ka sisuliselt (lähemalt punktis 3).

¹⁰ F. Karlsson. Õigusteaduse oskussõnad. – Õigus 1920, nr 1, lk 6–7.

¹¹ Nuhtlusseadustiku oskussõnad. – Õigus 1920, nr 1, lk 7–8.

¹² K. Saarmann, K. Matto. Kriminaalseadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Autorite kirjastus 1937, § 2 (kommentaari on millegipärast nummerdamata). Esimese iseseisvusaja karistusõigusterminoloogia tervikuna eeldab monograafilise kirjanduse ja ajakirja Õigus põhjalikku läbitöötamist; see töö seisab veel ees. Samavõrra oleks huvitav ja vajalik analüüsida eestikeelse terminoloogia muutumist Nõukogude Vene karistusõiguse kehtestamisega. Alles siis jõuame karistusseadustiku kehtestamisega seotud terminoloogiliste muudatuste juurde, kus on siiski teatud töö juba tehtud.

3. Õiguserikkumiste nimetused

3.1. Haldusõigus ja eraõigus

Pealkirjas sisalduvast *karistusõigusest* hoolimata alustaksin *haldusõigusest*, sest ilma selleta ei ole võimalik avada ühe kehtiva karistusõiguse süüteoliigi – *väärteo* – päritolu. Maailmasõjaeelsed ajakirjad rääkisid *administratiivilisest korrast* ja *administratiivlisest võimust* ning see termin kandus üle ka Eesti NSV õigusterminoloogiasse, kus olid *administratiivõigus* ja *administratiivõiguserikkumine*. Esialgu haruseadustes sisalduvad rikkumiste koosseisud koondati 1985. aastal Eesti NSV administratiivõiguserikkumiste koodeksisse (AdmÕRK). Keelendit *administratiivõiguserikkumine* kasutatakse koodeksis läbivalt alates õigusakti esimese paragrahvi pealkirja esimesest sõnast. Ometi tuuakse rikkumise mõistet avavas §-s 9 millegipärast ära ka paralleeltermin *administratiivüleastumine*: „Administratiivõiguserikkumiseks (-üleastumiseks) loetakse ...“, ehkki ei seadustiku tekstis ega märksõnastikus seda enam kordagi ei mainita. Ilmselt puhtpraktilistel kaalutlustel kasutatakse seadustikus ka termineid *õiguserikkumine* (nt § 13 lg 2) ja *rikkumine* (nt § 15 lg 2), mis samuti puuduvad märksõnastikus.¹³

Administratiivõigusest sai juba nõukogude ajal *haldusõigus*. Haldusõiguserikkumiste seadustik HÕS) võeti vastu 1992. aastal; see sisaldas ammendavalt *halduskorras karistatavate tegude* ehk *haldusõiguserikkumiste* koosseise. 2001. aasta karistusõigusreformiga tunnistati HÕS kehtetuks ning haldusõiguserikkumised nimetati ümber *väärtegedeks*. Enamik neist viidi tagasi sinna, kus nad olid paiknenud enne AdmÕRK-i kehtestamist, st haruseadustesse; vähene osa leidis koha karistusseadustikus.

Seega on kehtiva õiguse järgses terminoloogias haldusõiguslikku ebaõigust tähistav keelend *haldusõiguserikkumine* vabaks antud; seda ei kasuta halduskohtumenetluse seadustik ega haldusmenetluse seadus. Seadused ja kirjandus tunnevad küll termineid *õigusvastased normid*¹⁴, haldusakti või toimingu *õigusvastatus* (halduskohtumenetluse seadustiku §-d 5, 37 jm). Haldussunni aluseks olev tegu on asendustäitmise ja sunniraha seaduse järgi kas *keelatud tegu* või *nõutava teo tegemata jätmine* (§ 4 lg 1).

Eraõigusealane kirjandus tunneb *delikti*, *deliktulist vastutust* ja *deliktiõigust*, ehkki seadus ise seda terminit ei kasuta (VÕS 53. ptk).¹⁵ *Süütegu* ja *süüteo*koosseisu tähistava üldnimetusena on *delikt* kasutusel ka karistusõiguses, kus räägitakse *deliktitüüpidest*, *deliktistruktuurist*, *erideliktidest*, *ettevaatamatusdeliktist* jms.¹⁶

3.2. Karistusõigus

KarS kasutab termineid *kuritegu* ja *väärtegu*, mis on § 3 kohaselt *süütegude*liigid. *Kuriteod* jagunevad raskuse järgi *esimese* ja *teise astme kuritegedeks* (§ 4). Viimase liigitusega on Eesti karistusõigus loobunud kuritegude raskusastmete nimetustest (*raske, kuritegu, üleastumine* jms (vrd nt Saksamaa *StGB* § 12: *Verbrechen* ja *Vergehen*; ENSV KrK

¹³ Eesti NSV Administratiivõiguserikkumiste koodeks. Tallinn: Eesti Raamat 1986, lk 177j.

¹⁴ Nt **H. Maurer**. Haldusõigus. Üldosa. Tallinn: Juura 2004, § 4 vnr 41a.

¹⁵ Võlaõigusseadus III. Kommenteeritud väljaanne. Koost P. Varul jt. Tallinn: Juura 2009, 53. ptk sissejuh, komm 1 jj.

¹⁶ Nt **J. Sootak** (viide 2), III ptk vnr 29, 39, 106 jm.

§-d 7 ja 7¹: *kuritegu ja raske kuritegu*; vt ka eespool punktis 1 KrS-i § 3: *kuritegu ja üleastumine*).

KarS-i eriosas sisalduvad *kuriteod* ja *väärteod*, haruseadustes ainult *väärteod*. Selle paigutuse alusel võime rääkida karistusõiguse kahest osast: *kuriteo-* ehk *kriminaalõigusest* ja *väärteoõigusest*. Nii on õige öelda *rahvusvaheline karistusõigus*, aga ka *rahvusvaheline kriminaalõigus*, sest selles karistusõiguse valdkonnas (KarS 8. ptk) väärtetusid ei ole.

Kõik kolm õigusvaldkonda – eraõigus, avalik õigus ja karistusõigus – on täiesti vabaks andnud *üleastumise* ja *õiguserikkumise*.¹⁷ Aeg peab näitama, kas nad leiavad õiguskeeles mõne kindla koha või jäävadki ebamäärasteks üldnimetusteks.

4. Tulevik

Karistusõiguslikus kirjanduses on viimasel ajal ühe olulise õiguspoliitilise probleemina kõne all tänapäeva ühiskond kui riski- või turvaühiskond. Mitmed globaalsed, regionaalsed ja lokaalsed protsessid – usuvaen, migratsioon, majanduskriisid, biotehnoloogia areng jms – on muutnud ühiskonna riskirohkeks ning riik püüab oma inimesi kaitsta.¹⁸ Probleem iseenesest ei ole uus ning seisneb dilemmas, kui palju tuleb või tohib piirata vabadust turvalisuse huvides. Karistusõiguse arengu seisukohalt on oluline, kas *turvaõigus* kujuneb välja karistusõiguse raames selle osana või moodustub turvaõigus karistusõiguse ja haldusõiguse elementidest kokku pandud iseseisva õigusharuna.

Teine valdkond, kus seisavad ees suured muudatused, on Euroopa Liidu karistusõigus. Praegu kehtiv Lissaboni leping on andnud liidule karistusõiguse valdkonnas varasemaga võrreldes märksa suuremad õigused, mida hakatakse ka vähehaaval kasutama. Sisuliste muudatuste kõrval on oodata ka uusi õiguskeelendeid, nagu *sunniabinõu*, *kontrolliabinõu*, *tasendusmaks*, *haldustrahv* jms.

5. Lõpetuseks

Õigus ei saa kunagi valmis, ka õiguskeel muutub ja areneb. Keelehoole toimub ka õiguskeeles ja küllap me peame olema valvel, et keelenõuete liberaliseerimine (mida ma kipuksin nimetama kohati ka keeleliseks lodevuseks) ei tarvitse alati õiguskeelele hästi mõjuda. Nii on meil eesti keelest kadumas sõna *peaaegu*, mille asemele on tulnud *pea*. Seega ei ole enam vaja vahet teha sõnadel *pea* ehk *peatselt*, *varsti* või ka soome päritoluga *pigem*¹⁹ ja *peaaegu* ehk *pisut*, *ligikaudu*.²⁰ Õiguslikult ei ole aga sugugi ükskõik, kas öelda, et tegu *peaaegu vastab koosseisu tunnustele* või et *tegu* (nt katse) *pea ehk peatselt hakkab vastama lõpuleviidud teo tunnustele*. Üldkeeles ei taheta enam vahet teha sõnadel *eri* (spetsiaalne) ja *erinev* (teistsugune, mitmesugune). Nii tulebki välja, et *kelmus* (KarS-i § 209) ja *arvutikelmus* (§ 213) on eri normid, mis on aga vale, sest *kelmusel* on üldkoosseis ehk üldnorm (§ 209) ja §-d 210–213 erikoosseisud ehk erinormid. Selles kontekstis on vale öelda, et §-d 209 ja 213 on eri normid, küll on nad aga erinevad *kelmuse koosseisud* ehk erinevad normid.

¹⁷ Viimasest põhjalikumalt: **T. Ploom**. Õigus(e)rikkumine – ühe mõiste iseseisev elu. – Tractatus terribiles. Tallinn: Juura 2009, lk 9 jj.

¹⁸ Põhjalikult nt: **U. Sieber**. Grenzen des Strafrechts. – Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 2007/119, Heft 1, lk 1–68.

¹⁹ Eesti etümoloogia sõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2012, lk 357.

²⁰ Eesti keele seletav sõnaraamat. IV/1. Tallinn: Eesti TA Eesti Keele Instituut 1994, lk 208.

Õiguskeeltki tuleb arendada ja täiustada. Näiteks ei ole meil veel selge, kuidas tõlkida saksa keelest sõna *Wahndelikt*, on see *illusoordelikt* või *pseudosüütegu* (isik arvab ekslikult, et rikub keeldu, tegelikult keeldu ei olegi); kas saksa termini *Gewahrsam* tõlkeks kõlbab *valdus* või tuleb midagi muud välja mõelda, et eristada termineid *Gewahrsam* ja *Besitz* jne.

Ometi võib minu arvates väita, et Eesti karistusõigusterminoloogia on põhiliselt välja kujunenud. Seda kinnitab kas või tõsiasi, et parasjagu käimas olev karistusõiguse revisjon keelelisi küsimusi praktiliselt ei puuduta.²¹ Muidugi tuleb õiguskeelt kaitsta kantseliidi ja keelalise lodevuse eest ning püüda, nii palju, kui see on võimalik, ühitada õiguslik selgus ja täpsus keele iluga.

²¹ Revisjonist lähemalt www.just.ee/revisjon.